

te *Cevad Han* isimli Türkçe bir eser daha kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ARDA), f.379, 1.3, d.802; f.970, 1.1, d.83; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, d.1-129, f.30.18.1.2, yr.4.35.4; d.970-141, f.930.1.0.0, yr.4.61.3; d.970-141, f.930.1.0.0, yr.4.66.1; d.970-183, f.930.1.0.0, yr.4.67.1; Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia: 1917-1921*, New York 1951, s. 163-166, 229-230; Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, İstanbul 1975, s. 122, 284; Vilayet Guliyev, "Yohdan Bayrag Yarananlardan Biri", *Azerbaycan* (ed. Vasif Guliyev), Bakü 1993, s. 3-12; a.mlf., *Tarihde İz Goyan Şehsiyyetler*, Bakü 2000, s. 323-335; Nesib Nesibzade, *Azerbaycan Harici Siyaseti: 1918-1920*, Bakü 1996, s. 52, 88, 138, 143-144, 164; M. Rıza Tebrîzî Şîrâzî, *Zindegâni-yi Siyâsi-yi ictimâ'î-yi Seyyid Ziyâ'üddin Tabâtabâ'i*, Tahran 1379, s. 35-64; *Azerbaycan Tarihi: 1900-1920-ci İller* (ed. Mahmud İsmayilov), Bakü 2008, V, 75, 111, 192, 278-279, 309, 338-339, 347, 406-407; Naki Keykurun, "Adil Han Ziyathan'ın Vefatı Münasebetiyle", *Azerbaycan: Aylık Kültür Dergisi*, VII/10 (70), Ankara 1958, s. 17-18; "Ziyadhanov Adil Han", *Azerbaycan Halk Cümhuriyeti Ensiklopediyası* (ed. Yakub Mahmudov), Bakü 2005, II, 464-465.

ELMİN ALİYEV

ZİYÂDÎ

(bk. İBN EBÜ İŞHAK).

ZİYÂDİLER

(بنو زياد)

Tihâme merkez olmak üzere
Yemen Tihâmesi'nde
hüküm süren bir hânedan
(818-1017).

Benî Ziyâd ve Ziyâdiyyûn olarak bilinen hânedan, Yemen'in Tihâme bölgesinde oturan Benî Ak ve Eş'ar kabilelerinin Ab-bâsî yönetimine baş kaldırmasının ardın-

Ziyâdîler'in yaşadığı bölge

Zebid surları ve Kemaliye Medresesi – Yemen

dan Yemen'e giden Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd tarafından kuruldu. İbn Ziyâd, soyunu Ziyâd b. Ebî'e dayandırmaktaydı. Me'mûn döneminde Vezir Fazl b. Sehl'in hizmetinde bulunan İbn Ziyâd, vezirin tavsiyesi doğrultusunda 202 (818) yılında isyanı bastırmak üzere tecrübeli birkaç devlet adamıyla birlikte bölgeye gönderildi. İbn Ziyâd yoğun bir mücadelenin ardından Benî Ak ve Eş'ar kabilelerini itaat altına aldı. Halifenin tâlimatıyla, Husayb adı verilen bölgede Tihâme'nin merkezi olarak planı Bağdat'a benzeyen dairevî Zebîd şehrini kurdu (204/820). Daha sonra yarı bağımsız biçimde bölgeyi yönetmeye başladı. Abbâsîler'in gönderdikleri, içerisinde Türkler'in de bulunduğu destek birliklerinin yardımıyla hâkimiyetini Hadramut, Kevkebân, Zafâr, Şihr ve Mirbât gibi bölgelere yaydı. Kırk yıldan fazla hüküm süren İbn Ziyâd güçlü bir emirlik kurmayı başardı.

İbn Ziyâd'ın 245'te (859) vefatından sonra oğlu İbrâhim bölgeye hâkim oldu. Babasının dönemindeki istikrarı korumayı başardı ve 289 (902) yılındaki ölümüne kadar bu istikrarı sürdürdü. Bunu, İbrâhim'in oğlu Ziyâd'ın ardından kardeşi Ebü'l-Ceyş İshak b. İbrâhim'in yetmiş yıl civarındaki hâkimiyet dönemi takip etti. Ebü'l-Ceyş devrinde Zebîd'i Karmatîler işgal ettilse de fazla tutunamadılar. Ebü'l-Ceyş'in yaşlılık yıllarında pek çok idareci bağımsızlığını ilân etti. Onun 371'de (981) vefatı üzerine Ziyâdîler'de nüfus çocuk yaşta-

ki Ziyâdî emirlerini yöneten köle kökenli vezirlerin eline geçti. Ebü'l-Ceyş İshak'ın oğlu Abdullah (veya Ziyâd) henüz çocuk yaşta olduğundan idare bir memlûk olan Reşîd'in elindeydi. Reşîd'in ölümünden sonra yönetim Nûbe asıllı köle Vezir Hüseyin b. Selâme'nin eline geçti. İbn Selâme döneminde istikrar yeniden sağlandı ve Aden, Lehic, Şihr, Dehlek adası ile Hadramut gibi yerler Ziyâdî hâkimiyetine girdi. Hânedanın kaynaklarda ismi geçen son üyesi-nin zamanında da Mercân adında bir kölenin idareyi elinde tuttuğu görülmektedir. Mercân'ın birbiriyle rekabet eden Habuş asıllı köleleri Nefîs ile Necâh arasındaki mücadele, Nefîs'in Ziyâdî hânedanının son temsilcisi çocuk yaştaki Emîr İbrâhim b. Abdullah'ı ve onu himaye eden halasını öldürerek tahtı ele geçirmesiyle neticelendi (407/1017). Ancak mücadeleye devam eden Necâh, rakibini bertaraf ederek aynı bölgede kendi adıyla anılan Necâhîler'i kurdu (412/1022). Nessârî Fehmî Muhammed Gazzâlî *ed-Devletü'z-Ziyâdiyye el-Yemen* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Câmiatü'l-Kahire, 1971).

Ziyâdîler devrinde Yemen'de birçok kalıcı eser meydana getirilmiş, Hüseyin b. Selâme zamanında Sehâm vadisindeki Kedrâ şehrinin ve Züâl vadisindeki Ma'kar gibi şehirlerin mimari düzenlemeleri yapılmıştır. Ziyâdîler başşehir Zebîd'de de önemli eserler bırakmıştır. Câmiu'l-Kebîr (Câmi-i Zebîd), Mescid-i Eşâir, Muâz b. Cebel Mescidi ve Fâze Mescidi gibi eserler Hüseyin b. Selâme tarafından inşa ettiril-

Zebîd'de Ziyâdîler dönemine ait Mescid-i Eşâir ve Zebîd surlarında Bâbüssebârik – Yemen

ZİYÂDİLER

miş, Zebîd şehri etrafındaki surlar onun döneminde yenilenmiştir. Hüseyin b. Selâme'nin yaptırdığı camilere yüksek minareler konmuştur. Hacıların su ihtiyacını temin için yollarda kuyular açtırıldığı gibi yollara mesafeyle ilgili işaretler konularak yolculuk kolaylaştırılmıştır. Ziyâdiler döneminde Zebîd'de ayrıca pek çok medrese inşa edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Alevî, *Siretü'l-Hâdi* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1392/1972, s. 195-198, 233, 295, 392, 396, 397, 403; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VIII, 593; Hemdânî, *Şifâtü Cezîretü'l-Ârab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Riyad 1394/1974, s. 222-259; Umâre el-Yemenî, *el-Müfid fi ahbâri San'â' ve Zebîd ve şuarâ'ü mülûkihâ ve a'yânihâ ve üdebâ'ihâ* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Kahire 1976, s. 38-84; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 381; VIII, 62; IX, 455; İbnü'd-Dejba', *Kurretü'l-uyûn* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Kahire 1977, II, 138-149; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-emânî fi ahbâri'l-ku'tri'l-Yemânî* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, I, 148-149, 151; Abdurrahman b. Muhammed Vusâbî, *Târîhu Vuşâb* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), San'a 1979, s. 22-26, 62; M. Ermîn Sâlih, "Münâkaşa fi'l-meşâdiril-Yemeniyye 'an târihi'd-devleti'z-Ziyâdiyye", *el-Mevsimü's-sekâfi: 1978-1983*, Kahire 1984, s. 131-149; Abdurrahman Abdülvâhid eş-Şücâ', "Neş'etü'd-devleti'z-Ziyâdiyye", *el-İktil*, VII/2, San'a 1989, s. 34-41; G. R. Smith, "Ziyâdids", *EI* (İng.), XI, 523-524.

MUSTAFA L. BİLGE

ZİYÂDİYYE

(الزبادية)

Mürcie'den

Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî'nin görüşlerini benimseyen tâli bir fırka

(bk. MÜRÇİE).

ZİYÂDİYYE

(الزبادية)

Hâriciler'in Seâlibe kolundan

Ziyâd b. Abdurrahman'ın görüşlerini benimseyen tâli bir fırka

(bk. SEÂLİBE).

ZİYÂEDDİN EFENDİ

(1847-1918)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Mehmed Ziyâeddin Efendi, Ramazan 1263'te (Ağustos 1847) İstanbul'da doğdu. Fetvahâne'de başmüsevvid olan Ezîneli Osman Nûri Efendi'nin oğludur. Eyüp-

te ibtidâî mektebinden sonra Şehzade Rüşdiyesi'ne devam etti. 18 Ağustos 1858'de kendisine ruûs maâşi tahsis edildi. 17 Şubat 1861'de Rüşdiye Mektebi'ni a'lâ derece ile tamamladı. İlk görevine Ocak 1862'de Fetvâhâne-i Âlî'nin pusula odasında başladı. 5 Haziran 1864'te imtihanla fetva odasına tayin edildi. İki yıl sonra da mülâzim sınıfına terfi etti ve ilâve memuriyet olarak fetva musahhihliği görevi verildi. 18 Mart 1867'de müsevvidlikle birlikte ilâ-mât-ı şer'iyye odasında mübeyyizlik hizmetine getirildi. Ertesi yıl İstanbul ruûsuna nâil oldu ve 3 Nisan 1870 tarihinden itibaren Mekke şehri bab niyâbetine tayin edildi. 11 Mart 1872'de süresini tamamlayarak İstanbul'a döndü ve önceki görevi olan Fetvahâne'de mübeyyizlik hizmetine devam etti. Ardından mûsile-i Süleymaniyye'ye terfi etti. Bu arada derslerine katıldığı Fetvâ Emini Şehrî Mehmed Nûri Efendi'den 8 Haziran 1873 tarihinde icâzet aldı. Ziyâeddin Efendi'nin Arapça'ya hâkim olduğu kaydedilir.

Ziyâeddin Efendi 18 Mayıs 1874'te Urfa sancağı niyâbet-i şer'iyyesine getirildi. İki yıl sonra istifa ederek İstanbul'a döndü ve önceki gibi ilâ-mât-ı şer'iyye odasındaki müsevvidlik vazifesine devam etti. Bu göreviyle birlikte pusulacılık hizmetini de sürdürdü. Ayrıca Fetvâhâne-i ilâ-mât-ı Şer'iyye mümeyyizliğine muavinliğine tayin edildi. 3 Ocak 1878'de başmüsevvidliğe yükseltildi. 31 Ağustos 1880'de mûsile-i Süleymaniyye, Eylül 1885'te hâmise-i Süleymaniyye pâyelerini aldı. 3 Haziran 1886'da bilâd-ı mahrecden Trabzon mevleviyetine getirildi; yaklaşık bir yıl sonra bu görevinden ayrıldı. Eylül 1887'de bilâd-ı hamse pâyesi aldı. 10 Temmuz 1888'de kasâm-ı askerî memuriyetine geçti. Ağustos 1889'da Fetvâhâne-i Âlî ilâ-mât-ı Şer'iyye mümeyyizliğine tayin edildi. İki yıl kadar bu görevini sürdürdü. 7 Ağustos 1891'de Mekke kadılığına getirildi. 26 Temmuz 1892'de süresini tamamladı ve 17 Mayıs 1893'ten itibaren Trablusgarp merkez niyâbetine gönderildi. Ardından tekrar İstanbul'a döndü. 12 Temmuz 1896'da ikinci defa Fetvâhâne-i Âlî ilâ-mât-ı Şer'iyye mümeyyizliğine tayin edildi, sonra da Sadreyin-i Muhteremyn müsteşarı oldu. 27 Ekim 1896'da İstanbul pâyesini aldı. 24 Haziran 1897'de müsteşarlıktan ayrıldı ve uhdesine İstanbul kadılığı tevcih edildi. Bu görevde bulunduğu sırada kendisine Anadolu kazaskerliği pâyesi de verildi.

9 Şubat 1909 tarihinde Rumeli kazaskerliğine tayin edilen Ziyâeddin Efendi,

dört gün sonra Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi istifa edince onun tavsiyesiyle şeyhülislâmlığa getirildi. Şeyhülislâmlık görevi kendisine tebliğ edildiğinde rahatsızlığını ileri sürerek önce kabul etmediği, ardından fikrini değiştirmesi üzerine tayinin yapıldığı kaydedilir. Şeyhülislâmlığı kabulde tereddüt etmesi sebebiyle sadâret alayı ertelenmiş, daha sonra da şeyhülislâmın giymesi âdet olan ferve-i beyzâ bulunmadığından Ziyâeddin Efendi siyah lâta üzerine nişan ve kordon takılarak alaya katılmıştır. Bu tayin esnasında II. Abdülhamid'in kendisine bir kupa (kapalı fayton) hediye ettiği, ancak padişah tahttan indirilince arabanın atlarını saraya iade ettiği belirtilir.

Ziyâeddin Efendi'nin şeyhülislâmlığı esnasında, yabancı ülkelerin kanunlarından faydalanılarak yeni kanunlar ve nizamlar konulacağı hakkında programında yer alan kayıtlar dolayısıyla hükümetin eleştirildiği ve Ziyâeddin Efendi'nin Derviş Vahdetî tarafından *Volkan* gazetesinde yayımlanan bir açık mektupla protesto edildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde şeyhülislâmın açıklama yapmak üzere Meclis-i Meb'ûsan'a davet edilmesi de *Volkan* gazetesinde İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti adına tepkiyle karşılanmıştı. 13 Nisan 1909'da Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk kabinesinin istifasıyla birlikte Ziyâeddin Efendi'nin şeyhülislâmlığı da sona erdi. Ancak ertesi gün oluşturulan Ahmed Tevfik Paşa kabinesinde Ziyâeddin Efendi yine şeyhülislâm olarak görev aldı. 31 Mart Vak'ası esnasında şeyhülislâm sıfatıyla Ziyâeddin Efendi halkın ve askerî yatıştırılmasında önemli rol üstlendi.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine meşruiyet kazandırmak için hal' fetvasını şeyhülislâm olarak Ziyâeddin Efendi verdi. O sırada Meclis-i Meb'ûsan üyesi olan Elmalılı M. Hamdi (Yazır) tarafından müsveddesi yazılan fetvaya Fetva Emini Hacı Nûri Efendi karşı çıktı ve fetva eminliğinden daha önce istifa etmiş olduğunu bahane ederek fetvayı imzalamadı. Tartışmaların ardından fetva metnine, padişaha kendiliğinden feragat teklif edilmesi fikrasi ile hal' kararının oluşturulan meclise (erbâb-ı hall ü akd) bırakılması şeklinde ifadeler eklendi. Ziyâeddin Efendi, II. Abdülhamid'i dinî kitapları tahrif etmek ve yakmakla suçlayan, sebepsiz hapis ve katil, israf yoluyla devletin hazinesine zarar vermek, yemininden dönmek ve fitneye sebebiyet vermek gibi suçlar isnat eden fetvayı imzalamamak için rahatsızlığını ile-